

IRAQI
Academic Scientific Journals

العراقية
المجلات الأكاديمية العلمية

ISSN: 2663-9033 (Online) | ISSN: 2616-6224 (Print)

Journal of Language Studies

Contents available at: <http://www.iasj.net/iasj/journal/356/about>

History of Satire in Kurdish Literature From the early period to the beginning of the twentieth century

Karwan Saleem Qaitaran *

Universty of Raparin _College of Education

karwan.saleem@uor.edu.krd

&

Prof. Dr. Muhammad dler Amin Muhammad

University of Sulaimaniah _College of language

Hamadler.muhammed@univsul.edu.iq

Received: 15 / 12 /2022, **Accepted:** 5 / 2 /2023, **Online Published:** 15 / 5 / 2023

©2023 College of Education for Women, Tikrit University. This is an open Access Article under The Cc by LICENSE <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Abstract

Whenever the history of Kurdish literature is discussed, especially from the early periods to the end of the nineteenth and early twentieth centuries, most of the thoughts and signs go directly to Sufism, heavenly and earthly love. Little has been said that a satirical aspect mixed with lampoon and facetiae forms an important part of this literature. From this perspective, as an important part of the history of our ancient literature also the forgotten history of satirical literature at this stage, this subject became of interest to us. Satire itself as a significant and widespread literary subject attracted the attention of the poets and writers throughout the ages. Accordingly, satire has been integrated to all the

* **Corresponding Author:** Karwan Saleem Qaitaran, **Email:** karwan.saleem@uor.edu.krd

Affiliation: Raparin University - Iraq

other fields like psychology, sociology, politics, religion, etc. Thus, they used satire as a means to integrate these fields into their literary works as well.

The research is entitled (History of Satire in Kurdish Literature from the early period to the beginning of the twentieth century). It aims to be a new statement in this field that was previously underestimated and rarely researched. The research is divided into two chapters. The first chapter describes the terms and concepts related to satire, as well as the theories. The second chapter, which includes two sections, is dedicated to the history of satire. In the first section the history of satire in the Western literature and Eastern Islamic literature (Arabic and Persian) is tackled. The second section is about the history of satire in Kurdish literature from the early period to the beginning of the twentieth century. The research ends with the conclusions and the list of references.

Keywords: Satire, lampoon, facetiae, history of Kurdish literature, satire theories

((تأريخ السخرية في الأدب الكردي (من البداية إلى بداية القرن العشرين))

أ.د. محمد دلير امين محمد

جامعة السليمانية – كلية اللغات

و

م.كاروان سليم قيطران

جامعة الرايين – كلية التربية

المستخلص

عند الحديث عن تأريخ الأدب الكردي، لاسيما من البداية إلى أواخر القرن التاسع عشر وبداية القرن العشرين، تتجه الإشارات مباشرة إلى التصوف والعشق السماوي أو الأرضي، قلما تحدثوا عن السخرية الممزوجة بالهجو والهزل التي تعد مكوناً أساسياً لهذا الأدب، ومن هذا المنطلق وكجزء مهم لتأريخ أدبنا القديم وتاريخ المنسي لأدب السخرية، فقد وقع اختيارنا عليها، وهي كموضوع أدبي مهم ومنتشر جداً بل اهتم بها كثيراً من الشعراء والأدباء، ويمكن أن نعيد عدم الاهتمام بها إلى تداخلها مع عدد من العلوم والجوانب الأخرى كـ(علم النفس والاجتماع والسياسية والدين...)، وهذا كان مبرراً كافياً لجرها إلى الأدب وتحويلها إلى مواضيع أدبية. ودراستها المعنونة ((تأريخ السخرية في الأدب الكردي (من البداية إلى بداية القرن العشرين)) تحاول أن تقدم شيئاً جديداً في هذا الميدان، خاصة بسبب قلة الدراسات الأكاديمية عنها، حاولنا أن نتناول الموضوع في الفصلين، الفصل الأول تحت عنوان ((السخرية) المفهوم والمصطلح والتعريف ونظرياتها)) تحدثنا في ثلاثة مباحث عن المفهوم والمصطلح والتعريف ونظرياتها والمصطلحات المتعلقة بها، وأما في الفصل الثاني الذي هو

کوردیدا(لهسهرهتاوه تاكو سهرهتای سهدی بیست)، به چند ئهجامیک و لیستی سهرچاوهکان کۆتاییمان به توژیینهوهکهمان هیناوه.
کلیله وشهکان: (تهنز، ههجو، ههزل، میژووی ئهدهبی کوردیی، تیورهکانی تنز)

پیشهکی

ناونیشانی توژیینهوهکه: (میژووی تنز له ئهدهبی کوردیدا(لهسهرهتاوه تاكو سهرهتای سهدی بیست))

ئامانجی توژیینهوهکه: لیکۆلینهوهیه له میژووی تنز له ئهدهبیاتی کوردی، لهسهرهتاوه تاكو سهرهتای سهدی بیست، و مکو پیویستیهک له مهیدانی لیکۆلینهوهی ئهدهبی کوردیدا.
گرفتی توژیینهوهکه: کهمی سهرچاوهی پیویست به زمانی کوردی کارمهی کهمیک دژوار کردین و کارکردنمانی هیواش کردهوه.

سنووری توژیینهوهکه: توژیینهوهکهمان سنووریکی زهمنی ههیه، که له سهرهتای ئهدهبی کوردیهوه، تاكو سهرهتای سهدی بیستهمه.

میتۆدی توژیینهوهکه: له توژیینهوهکهماندا (میتۆدی میژووی - وهسفی) مان بهکار هیناوه.
ناوهڕۆکی توژیینهوهکه: له دوو بهشدا ههولمانداوه بابهتهکه بیخهینروو، بهشی یهکهم که به ناونیشانی(تهنز) چهمک و زاراه و پیناسه و تیورهکانی(یهتی، له سی تهوهر پیکهاتوو، بهشی دووهمان که بابهتی سهرمکی توژیینهوهکهمانه بهناونیشانی(میژووی تنز له ئهدهبی کوردیدا(لهسهرهتاوه تاكو سهرهتای سهدی بیست))یه، له دوو تهوهردا باسکردوو، به چند ئهجامیک و لیستی سهرچاوهکان کۆتاییمان به توژیینهوهکهمان هیناوه.

بهشی یهکهم: (تهنز) چهمک و زاراه و پیناسه و تیورهکانی:

تهوهری یهکهم: چهمک و زاراه و پیناسه یه تنز:

زاراه یه تنز له زمانی کوردیدا:

زاراه یه تنز هینده ئاشنا و بهربلاوه که له ههر یهکیک بپرسی، له ههر بوار یکدا بئیت دهتوانیت لئی بدویت و باسی بکات، چونکه ههموو بوار و پسپۆری و کایهکانی ژبانی گرتوتهوه، بهلام له بابهتی لیکۆلینهوه و توژیینهوهدا بابهتهکه جیاوازه، ههر بویه ئیمه بۆ تیگهیشتنی تهواو و ههمه لاینه ی ئهم زاراهیه ههول دههین بگهڕینهوه بۆ فهرهنگهکان له زمانی کوردی و فارسی و عهرهبی و ئینگلیزی دا.

۱- زاراه یه تنز له زمانی کوردیدا:

بۆ دهستکهرتنی واتای تهواو و دروستی زاراه یه (تهنز) گهڕاوینهوه بۆ ههندیک له فهرهنگه بهناوبانگهکانی زمانی کوردی و ههولمانداوه واتای ئهم زاراهیه لهو فهرهنگانه دهست بخهین.
له فهرهنگی ههبنانهبۆرینهدا (تهوزه و حهنهک و قسهی گالته) (ههژار: ۱۳۶۹ ه.ش: ۱۷۰) بهرانبه به زاراه یه (تهنز) بهکارهاتوو.

له (فهرهنگی دانشگای کوردستان)دا بهرانبه زاراه یه (تهنز) (تهوز و حهنهک، ئهوهی لایهنگهلی ناراست، نهگونجاو یان نارهوای دیاردهیهک بهشیوهی گالتهوگهپ دنوینی، بۆنموونه وتاری تنز، نمایشی تنز) (ماجد مهردوخ رۆحانی: ۱۳۸۸ ه.ش: ۹۳۸) باسکراوه.

ععلی نانهوازاده له (فهرهنگی هه‌مان) دا دهرباره‌ی زاراوه‌ی ته‌نز ده‌لئیت: (جۆره چیرۆک و داستانیکی کورته که به‌شێوه‌یه‌کی پێکه‌نینی باسی مه‌سه‌له‌ی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی ده‌کا) (ععلی نانهوا زاده: ۲۰۰۵: ۴۲۳).

له (فهرهنگی خال) دا زاراوه‌ی (ته‌نز) نه‌هاتووه، به‌لام ئه‌گه‌ر وشه‌ی (ته‌وزه) و (حه‌نه‌ک) که له فهرهنگی هه‌بنانه‌بۆرینه و دانشگاهی کوردستان بۆ واتای ته‌نز به‌کارهاتوون بکه‌ین به‌پێوانه، ده‌بیت بلێین که وشه‌ی (ته‌وزه و حه‌نه‌ک) ی به‌م شێوه‌یه‌ به‌کاره‌یناوه: (ته‌وزه و ته‌وزه‌پێکردن، به‌واتای گالته و گالته‌پێکردن) (شێخ محمدی خال: ۲۰۰۵: ۱۱۳) یان (حه‌نه‌ک) واتا: (گالته‌هه‌گه‌پ) (هه‌مان سه‌رچاوه : ۱۵۲).

۲- زاراوه‌ی ته‌نز له‌ زمانی فارسی دا:

زاراوه‌ی ته‌نز له‌ زمانی فارسیدا به (طنز) ده‌نووسریت و له‌ فهرهنگه‌ فارسییه‌ به‌ناوبانگه‌کان باسی کراوه. هه‌رچه‌نده‌ زاراوه‌که‌ له‌ به‌ره‌تدا زاراوه‌یه‌کی عه‌ره‌بیه‌ و له‌ فهرهنگه‌ عه‌ره‌بیه‌کاندا به‌ واتای گالته و گالته‌پێکردن هاتووه، به‌لام له‌فارسیدا له‌گه‌ڵ مه‌رگرتن و گواستنه‌وه‌ی زاراوه‌که‌ بۆ ناو زمانی فارسی، سه‌ره‌رای واتا به‌ره‌تییه‌که‌ی خۆی، واتا‌کانی فراوانتر کراوه و واتای جیاوازی پێ به‌خشاوه، بۆ ئه‌م مه‌به‌سته و بۆ ده‌رخستنی راستی ئه‌و باب‌ه‌ته‌ گه‌راوینه‌وه‌ بۆ فهرهنگه‌ گه‌رنه‌گ و به‌ناوبانگه‌کانی زمانی فارسی، بۆنموونه‌ له‌ فهرهنگی (ده‌خدا) دا (علی اکبری ده‌خدا) به‌م جۆره باسی کردوه: (به‌ که‌سیک پێکه‌نین، تانه و ته‌وس دان له‌که‌سیک، ده‌رخستنی که‌موکوری، ناو و ناتۆره‌ لێنان، قسه‌کردنی به‌ تویکل و هه‌مادار) (علی اکبری ده‌خدا: ۱۳۷۷ ه.ش.: ۱۵۵۳۱)

له‌ فهرهنگی (سوخن) دا زاراوه‌ی (ته‌نز) به‌م شێوه‌یه‌ باسکراوه: (شێوه‌یه‌کی ده‌ره‌ینی ئه‌ده‌بیه‌، جا چی شیعری یان په‌خشان، که‌ تێیدا نه‌نگی تاک یان کۆمه‌ل به‌شێوه‌ی گالته‌جاری ده‌ره‌به‌ردریت، مه‌به‌ست لێی چاککردنی ره‌فتاری مرۆفه، واتای زاراوه‌که‌ش بریتیه‌ له: قسه‌یه‌کی تانه‌ ئامیز، سه‌ره‌هه‌شتکردن و قسه‌یه‌کی گالته‌جاران) (د.حسین انوری: ۱۳۸۱ ه.ش.: ۴۹۰۵).

له‌ فهرهنگی (معین) دا زاراوه‌ی (ته‌نز) به‌ (پێکه‌نین، تانه‌لێدان، سه‌ره‌هه‌شتکردن، گالته‌ پێکردن، تانه و سه‌ره‌هه‌شت باسکراوه) (معین: ۱۳۸۶ ه.ش.: ۱۰۳۱).

۳- زاراوه‌ی ته‌نز له‌ زمانی عه‌ره‌بی دا:

ریشه‌ی زاراوه‌ی ته‌نز بۆ زمانی عه‌ره‌بی ده‌گه‌رته‌وه‌ که‌ به‌ رێنووسی (طنز) ده‌نووسریت، هه‌ر له‌وێشه‌وه‌ رۆیشه‌وه‌ بۆ زمانه‌کانی تری و مه‌کو زمانی فارسی و له‌ زمانی عه‌ره‌بیدا بۆ زاراوه‌ی ته‌نز چه‌ند زاراوه‌یه‌ک به‌کارده‌ین، هه‌روه‌کو ئه‌و زاراوانه‌ له‌ فهرهنگه‌ دیاره‌کانی زمانی عه‌ره‌بیدا ئاماژه‌یان بۆکراوه:

له‌ فهرهنگی (لاروس) دا زاراوه‌ی ته‌نز به‌م شێوه‌یه‌ هاتووه: (طنز- طنزأ: سخر به‌ وأسمعه‌ مایه‌یره‌ طنز- طنزأ، واتا: گالته‌ی پێ کرد و شتیکی به‌گویدا دا که‌پێی ناخۆش بیت). (د.خلیل الجر: ۱۹۷۳ : ۷۹۳). هه‌روه‌ها له‌ فهرهنگی (لسان العرب) یه‌شدا، (ابن منظور) دهرباره‌ی زاراوه‌ی ته‌نز ده‌لئیت: (طنز- یطنز- طنزأ: کلمه‌ باسته‌زاء، فهو طناز. قال: الجوهری أظنه مولدا او معربا. والطنز : السخریة. طنز- یطنز- طنزأ: (گالته‌ی کرد- گالته‌ده‌کات- گالته‌کردن): وشه‌ی گالته‌پێکردنه، که‌سه‌یکی زۆر گالته‌پێکه‌ره، (جوهری) ده‌لئیت: پیم وایه‌ ئه‌م وشه‌یه‌ دا هه‌ینراوه‌ له‌وشه‌ی تره‌وه‌ یاخود به‌عه‌ره‌بی کراوه. والطنز: گالته‌پێکردن. هؤلاء قوم مدنفه‌ودناق ومطنزة اذا كانوا لآخر فیهم هیئة انفسهم علیهم. ئه‌م قه‌ومه‌ تانه‌ لێده‌رن به‌دوای شتی ورد و بچوکدا ده‌گه‌رین و به‌جۆریک گالته‌ پێکه‌رن که‌هیچ خه‌ریان تێدا نه‌بیت و خۆیان بۆ نرخ (سوک) بکه‌ن. (ابن منظور : ۲۰۰۵ : ۱۵۰، ۱۴۹).

ههروهک له فهرهنگی (مختارالصاح) دا بهم شیویه باسی زاراهوی تهنز کراوه: (مختارالصاح: طنز- (الطنز): السخریة، وبابه: (نصر) فهو طنز بالتشديد، وأظنه مولدا او معربا. طنز- (الطنز): گالتهپیکرن، لهسهر و مزنی(نصر) هیه پیم وایه نهم وشهیه داهینزاوه لهوشهیی ترهوه یاخود بهعهرهیی کراوه. (د.ایمن عبدالرزاق الشوا: ۲۰۱۰: ۲۷۸).

به گشتی زاراهوی تهنز له زمانی عهرهپیشدا ههروهک له ریگهی فهرهنگه دیارهکانیهوه خستمانهروو، واتاکهی ههر لهم چوارچیویهدا دهسووریتیهوه که بهواتای گالته پیکردن و گالتهپیکرانیکی رهخنهنامیزدیت، بهلام نهوهی جیگهی سهرنجه نهو رایه جیاوازهی (جهوههیری)ییه که له فهرهنگی (لسان العرب) و (صاح)دا، دهربارهی زاراهوی تهنز هاتوه، نهویش نهویه که پینی وایه زاراهوکه لهبهرمتدا زاراهویهکی (داهینزاو و بهعهرهیی)کراوه، بهیی نهوهی هیچ بهلگهیهک بخاته روو و ناوی هیچ سهرچاوهیهک بهینیت، نهمش لهکاتیکدایه که فارسهکانیش ههروهک له فهرهنگه فارسیهکانیش خستمانه روو، پیمان وایه که زاراهوکه عهرهپیه و له زمانی عهرهپیهوه هاتوته ناو زمانی فارسی، نهمیش ومکو کورد ههمان بیر و بوچوونمان ههیه. بهلام نهوهی که گرنگه لیره نامازهی بو بکهین نهویه که نهو زاراهویه له ناونده نهکادیمیهکانی عهرهه و سهنتهرهکانی توئیزینهوه له نهدهیی عهرهپیهی زور بهکارنایات و زاراهوی (السخریة) زیاتر لهجیاتی بهکاردیت، زاراهوی (السخریة)پیش به گشتی له فهرهنگه عهرهپیهکان بهم شیویه بهکارهاتوه:

نهگهر سهرهتا قورنایی پیروژ ومکو نمونه وهربگرین، خوی گهوره له قورنایا دهفهرموت(یا أَيْهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ) (قورنایی پیروژ: سورة الحجرات: آية(۱۱)). واتا (نهی گهلی خاوهن باوهران با هیندیکتان گالته به هیندیکان نهکن) (قورنایی پیروژ: و.ههژار: ۱۳۷۹ ه.ش: ۵۱۶) ، ههروهکو دیاره وشهیی (يسخر) له نایهتهکهدا بهواتای گالتهپیکردن هاتوه. لهچهندان شوینی تری قورنایی پیروژ بو ههمان مههست و مانا هاتوه.

ههروهها له فهرهنگی(المنجد في اللغة)دا بهم واتایانه هوتوه: (سخر ، سخریا و سخرا و سخریا و سخریه) ، واتا کاریکی پی سپارد بهبی کری و بهزور ناچار و زهلیلی کرد. سخر ، سخرا و سخرا و سخرا و سخرة و مسخرا به : واتا گالتهی پیکرد، تو دلایی من گالته ناکهم و تنها حق دهلیم. السخرة: کهسینک که گالته بهخهلیکی دهکات. السخر و السخري و السخرية: ناویکه لهوشهیی (سخر)وه هاتوه(لویس معلوف : ۲۰۰۲: ۳۲۵)

۴- زاراهوی تهنز له زمانی ئینگلیزیدا:

دهربارهی زاراهوی تهنز له زمانی ئینگلیزیدا زاراهوی (satire)یان بو بهکارهیناوه که (بهرانبهر زاراهوی (Satira) و (Satura) ی لاتینییه و بهواتای دهفریک له میوه دیت که کاتی خوی پیشکشی خودای جوتیارانیاں کردوه، ریشهکهی بو زمانی یونانی دهگهریتیهوه و ئیستا له زمانه نهوروییهکاندا بهکاردیت). (حسن جوادی: ۱۴۰۰ ه.ش: ۱۳).

بویه پیویسته بزانی که زاراهوی (satire) له زمانی ئینگلیزی و له فهرهنگه دهولههمند و گهورهکانی نهم زمانهدها بهواتای چی دیت؟ و چون واتاکانی لیکدراوهتهوه، بو نهم مههستهش گهراوینهوه بو فهرهنگی (Cambridge) و (Longman) و (Oxford)دا بهم شیویه باسیان کردوه:

له فهرهنگی (Cambridge)دا زاراهوی (satire) (بریتیه له شیوازیکی رهخنهگرنتی گالته نامیز له خهک، یان بیروکهیهک که مههست لئی نیشاندانی ههله و کهموکورتیهکانه). (Cambridge dictionary : 2000 : 756).

له فەر ههنگی (Longman) دا (satire) یشدا (جوړیکي ږمخنهگرتنه له کومهل یان سیسته میک بهشیوازی پیکه نیناوی مبهستدار، بو پیشاندانی کهموکور تیبهکان) (Longman dictionary : 1547 : 2009)

فهر ههنگی (Oxford) یش زاراهوی (satire) ی وا باسکردووه که (ږیکه یهکی ږمخنهگرتنه له کهسینک، یان بیروکه یهک یان دامه زراوه یهک به شیوهی گالته نامیز، به مبهستی دهرخستی هله و کهموکور تیبهکانیان). (Oxford dictionary: 2010 : 1356).

- پیناسه ی تهنز:

تهنز وهکو هه موو بابعت و لایه نه نه ده بیبهکانی تر جیی سهرنج و گرنگی نه دیبان و ږمخنهگرانی بواری نه ده بووه، نه گهر چی ږیکه کو تیک نیبه له نیوان نووسران و ږمخنهگران بو پیناسه ی تهنز، چونکه خودی تهنز به شیکی زوری کایهکانی ژیان دهگرتنه و قسه یان له باره دهکات، بو یه هریه که له دیدگا و پسوړی و تیروانینی خو یه لئی روانیوه و پیناسه ی بوکردووه، لیردها هندیک له م پیناسانه دهخینروو:

(یان جاک) ده لیت: (ساتیرا زاده ی غریزه ی گازنده یه، گازنده یه که بو هونر گوړدراوه). (د. جبار نه محمد حسین: ۲۰۱۱: ۴۶). واتا تهنز بریتیه له ههستی ږمخنی و گازنده که به شیوازیکی سروشتی له ناخی مروفه و سرچاوهی گرتووه، به لام مارجی سره کی نه ههسته ږمخنه یه بریتیه له دهربرینی به شیوازیکی هونری، کهواته هه چی توانای ږمخنهگرتنی هه بیت، نابیت به نووسری تهنز، یان تهنز نووس، نه گهر توانای دهربرینی نه ږمخنه یه نه بیت به شیوازیکی هونری.

(جونانان سویت (Jonathan Swift) ده لیت: تهنز جوړه ناوینه یه که که بینر به گشتی هه موو که سیک تیداه بینی، خو ی نه بیت و هه بو یهش له دنیا دا بهم شیوازه پیشوازی لیده کریت و کهم کهس دهرنجینیت، تهنز له باشتین شیوازا جوړیکه له پاسهوانی رموشت و نه خلاق چاکه کارانی که کهوتونه ته بهرانبه خراپه کاران نارام دهکاتوه و هه ولده دات چاکه کاران له سر ږیگای راست به لیتوه، به لام کهم واهیه و به دهگمن خراپه کاران ده هینته سر ږیگای راست (ارتور پلارد: ۱۳۹۸ ه.ش: ۵).

مارتن ستیفن (Martin Stephen) ده لیت: تهنز پیکه نینه به کهموکور یه کان و گه مژهی مروف یان لاوازیبهکانی. تهنز ده کریت ساده و چیژ به خش بیت، یان توند و تیژ و تالیبت له دهرخستی هه لهکانی مروف (Martin Stephen: 1984: 30).

له پیناسه یه کی ترده تهنز بهوه پیناسه کراوه که شیوازیکی نووسینه که تیدا گالته به هه لسو کو تیک چه واشه کاری کومه لایه تی یان خراپه و هه لهکانی مروف ده کریت. تهنز نووس گالته به تاکه چه واشه کار و لادهرکان و گه مژهی کومهلگا دهکات و نامانج لئی راستکردنوه و چاکر دنه (John peck & martin Coyle: 2002: 170).

(جاحظ) له باره ی تهنز موه ده لیت: نه گهر خه لک بیان هویت هه همیشه له پله یه کی بهرز و باریکی جدیدابن و به شیوازیکی به هیز قسه بکن، کاری نهوان بیهودیه، چونکه هه قسه یه و شوین و کاتی خو ی هیه، هیزی پیکه نین به لام له جیگه ی خو ی هیچی له هیز و کاریگری گریان له جیگه و کاتی خو ی که متر نیبه (د. نصرالله شاملی: ۱۳۷۸ ه.ش: ۱۴۷)، لیردها جاحظ باس له پیکه نین و هیزه کی و مکو زه قترین تاییه تمندی تهنز باسدهکات.

(یحیی آرینپور) ده لیت: (تهنز نووسی بالترین پله ی ږمخنه ی نه ده بیبه، به مارجیک رووداو و کهسیه تیبهکان نه شیونین) (د. یحیا نارین پور: ۱۳۷۲: ۳۶). واتا بوئوه ی بابعتی تهنز و مکو

بابهتیکى رېالیستى و واقع گهرايانه پهيامهکەى بهتەواوبى بگاته جى خوى، نابيت کهسايهتى و رووداوهکانى له سيفهت و تاييهتمهندی سهرکى خوځان دابمالرین.

(د.شیرکو عبدالله) دهلیت: تهنز وتى تالییهکانه به زمانیکى شیرین، تهنز ناوینهیهکه هممو کهسیکی تیدا دهبینى تهنیا خوت نهیت، تهنز دهیهویت هرچی کهموکوری و خراپهکاری ناو کومهلگایه پيشان بدات، بهوینه و نووسین، لهریگهه پیکهینهوه (گوران عبدالله: ۲۰۱۵: ۱۳)، لهم پیناسهیهدا کاریگههه تهاوی پیناسهکەه (جوناثان سويفت Jonathan Swift) بهرچاودهکهویت که پيشتر نووسیمان. بهتاييهتى لهو برکهیهدا که دهلیت: (تهنز ناوینهیهکه هممو کهسیکی تیدا دهبینى تهنیا خوت نهیت).

(همهسهعيد حسن) یش دهر بارهه تهنز دهلیت: (کاریکاتیره بهوشه و باس له بهدرهوتارى دهکات و پروناکى دهخاته سهر پیوهندییه نهگونجاوهکان. لهبهههتدا فورمیکى نهدهبیى لاتینییه به نیوههروکی جیاواز که دهسیت بریتى بیت له فهلسفهه مؤرال، سهفههنامه، یان گیرانهوهه ژياننامهه کهسانى ناودار بهشیوهه گالتهجارپى. له فورمیکى نهدهبیدا بهشیوازیکی گالتهجارپیانیه بریندارکهر، رهخنه له دیارده کومهلایهتییهکان و کهسايهتییه سیاسى و کلتورییهکان دهگریت) (همهسهعيد حسن: ۲۰۱۱: ۵).

تهوههرو دووهه: (ههجو، ههزهه) و پهيوهندیان به (تهنز) هوه:

بیگومان (تهنز) له نهدهبیاتدا مهیدانیکى فراوانه، لهو مهیدانه فراوانهه تهنزیشدا چهندان چههک زاراره ههن که لییهوه نزیکن و خالی هاوبهش و جیاوازیان لهگهل (تهنز) دا ههیه گرنگترینیان (ههجو و ههزهه)ن، لیرهه ههول دهدهین بناسینین و خالی هاوبهش و جیاوازیان لهگهل (تهنز) بههینه روو.

۱) ههجو (lampoon):

ههجو جوړیکه له جوړهکانى شیعری لیریک، دهر برینى بوغز و مههستیکی نهړینى تاييهتى کهسیکه بهرانهر بهکهسیکی تر، ههنديک جار به گالتهپیکردن دهستییدهکات و به جویندان کوئایى دیت، شاعیر لهریگهه ههجووهه بهدبینى و ههستی خراپى خوى که دهر بارهه کهسى بهرانهر ههیهتى دهردهبریت و لهم ریگهیهوه خوى خالی دهکاتهوه. (مریم شاد محمدی: ۱۳۹۰ ه.ش: ۳۲). یهکیک له تاييهتمهندییهکانى ههجو بریتیهه له کورتیه، چونکه کورتبوونى ههجو وادهکات که زیاتر لهزهین و میشک و یاد دا بمینتیهوه. له (عقیل بن عولفه)یان پرسى: بوچی له ههجو دا شیعری دریز نانووسى؟ گوئى: قهلئتی ملی سهگ چند کورتتر بیت باشتره (محمد رضا اصلانى: ۱۳۸۵ ه.ش: ۲۴۷)، دیاره لیرهه شاعیر کهسى بهرانهرى که ههجوئى ناراسته دهکات به سهگ چواندوهه و ههجوکهه به نهو قهلئته چواندوهه که له ملی دهکن و جلموى سهگهکهه پى دهگرن.

(د.همایون کاتوزیان) دهلیت: (ههجوو له پله و جوړى سهرهتایى تهنزدايه) (د.همایون کاتوزیان: ۲۰۱۶: ۲۵). واتا ههجو لهرووی هیز و شیوازهوه بههیزتره له تهنز، بهوهه که ههجو لهقوناغه سهرهتايیهکانى تهنز دایه، تهنز قولتر و ناماندارتره له ههجو، ههر بونموونه له تهنزدا نامانج رهخنهیه له بابتهیک، نهه رهخنهیهه به هوئى خهنده و پیکهینهوه دهردهبردیت، خهنده و پیکهینین له ههجو دا بوخوى نامانجه و ههچ پهيامیکى دیکهه تیدانیهه (همان سهرچاوه).

ههجو و تهنز خالی هاوبهشيان لهنیواندا ههیه، خالیکیان نهوهیه که له تهنزدا خستنهروى مههست و پهيامهکان بهشیوهه ناراستهوخو و رهمز و کیناییهه، لهکاتیکدا مههست و پهيام له ههجو دا بهشیوهه راستهوخو و بی پردیهه. ههروهه خالیکی تر له جیاوازییهکانى نیوان تهنز و ههجو بریتیهه لهوهه که له تهنز دا رهخنه دهگریت لهپیناو چاکسازى و چاکبوون، بهلام ههجو رهخنه

له لایه‌نی بهرانبر ده‌گریټ له‌پیناو ټیکشکاندن و له‌زمو بییدان (عبدال‌حسین موحد: ۱۳۸۲ هـ.ش: ۱۵۸).

له جیاوازی بیه‌کانی تهنز و هه‌جوش بریتیه له‌وهی که تهنز عهیب و عار و رمخنه‌یهک دمخاته روو که هه‌یه، به‌لام (له هه‌جو دا زور جار عهیب و عاریک دمخرتیټروو که له هه‌جو کراودا نییه و هه‌لبه‌سترای زهینی هه‌جوکاره و له توره‌یی ئه‌وه هه‌چاوه‌ی گرتوه) (عزیزالله کاسب: ۱۳۶۶ هـ.ش: ۹).

هه‌زل (Facetiae) :

بابه‌ټیکي تر له‌بابه‌ته‌کانی په‌یوه‌ست به تهنز بریتیه له (هه‌زل)، ئه‌ونده له‌ته‌نزه‌وه نزیکه که زور جار سنووریان ټیکه‌ل ده‌بیت و لیک جیاکردنه‌وه‌یان زحمه‌ت و ئه‌ستم ده‌بیت.

له ئه‌ده‌با هه‌زل به نووسراویک ده‌لین که زمان و ناوه‌ړوکیکی ناشیرین و ناپه‌سه‌ند و دژی ئه‌ده‌بی هه‌بیت و بی پهرده له‌باره‌ی په‌یوه‌ندی سټیکسی قسه‌بکات، هه‌زل به‌دوای بابته‌ی جدی نییه و ئامانجی دلخوش‌کردن و کات به‌سهر بردن و گالته‌کردن و چالاکی کاتیبه، هه‌زل و اتا قسه‌ی بی‌په‌وده و گالته‌جارانه به‌شپوه‌ی به‌دره‌وشتی. (حسن جوادی: ۱۴۰۰ هـ.ش: ۱۶).

له‌گه‌ل تهنز جیاوازی هه‌یه، به‌وه‌ی که تهنز پیکه‌نین و گالته‌ ده‌کات به هوکاریک بو گه‌یاندنی په‌یامی گه‌ورتر، به‌لام له هه‌زله‌دا پیکه‌نین و گالته‌ بوخویان ئامانج. (محمد رضا اصلانی: ۱۳۸۵ هـ.ش: ۲۵۴). هه‌روه‌ها تهنز قسه‌یه‌کی به‌ره‌له‌ستکارانه و چزوداره که مه‌به‌ستی رمخنه و چاکسازیه له کو‌مه‌له‌دا، له‌کاتیکدا هه‌زل توره و توند و جنیوه، به‌لام به‌گشتی ئامانجیکي کو‌مه‌لایه‌تی نییه (به‌روز شکاری: ۱۳۹۸ هـ.ش: ۷).

ته‌نز به‌زوری جوریک له شهرم و شکو و سه‌نگینی و نه‌فس به‌رزی و ئه‌ده‌بی ټی‌دایه، به‌لام هه‌زل له‌سهر بنه‌مای بیباکی و بی ئه‌ده‌بی بنیاد دهنریت، هه‌زل نووس، یان هه‌زل گو ئه‌گهر قسه و نووسینه‌که‌ی به‌ره‌و ناما‌قولی و ناشیرینی و بی نرخی بچیت، باکی نییه. هه‌روه‌ها تهنز روو‌پوش‌کراوه به لیلی و نادباری و گومان و خوازه و پوشین...، له‌کاتیکدا هه‌زل زور روون و بی پهرده‌یه. ئینجا تهنز دهر‌باره‌ی رووداوه‌کان کینه و رق هه‌له‌ده‌گریټ و حکیمانه و زیره‌کانه ده‌یانخاته ژیر نه‌شتری رمخنه و گالته‌پیکردن، له‌کاتیکدا هه‌زل تنه‌ها پینان پی‌ده‌که‌نیت. ئامانجی تهنز ویران‌کردنی هه‌موو ری‌کخسته‌ته سته‌ماکاره‌کانه، له‌ناوبردنی خراپه و فیتنه و فسادی کو‌مه‌لایه‌تیبه، له‌کاتیکدا ئامانجی هه‌زل تنه‌یا پیکه‌نینه، به‌هه‌ر ری‌گه‌یه‌که‌نیت. (د.حسین به‌زادی اندوه‌ج‌دی: ۱۳۷۸ هـ.ش: ۲۶).

ته‌وه‌ری سټیه‌م: گرن‌گترین تیوره‌کانی تهنز:

ئهو هه‌لومهرج و هوکارانه‌ی که ده‌بنه هو‌ی درووستبوونی پیکه‌نین له‌ته‌نزه‌دا، چهندان سه‌ده جی مشتومری زانایان و فه‌یله‌سوفان بووه، هه‌ر به‌م هو‌یه‌وه تیوری جوراوجور هاتوونه‌ته ئاراهه، ئیمه لیره‌دا گرن‌گترین ئهو تیوریانه باسه‌که‌ین، هه‌ر چه‌نده هه‌چ کام له‌م تیوریانه‌ش ته‌واو و کامل نین، به‌لام هه‌ریه‌که‌یان چهند راستیه‌که له‌سهر پیکه‌نین و چونیته‌ی درووستبوونی ده‌خه‌نه‌روو.

۱) تیوری بالایی (Superiority Theory):

به‌پیی ئه‌م تیوره که سه‌رته‌ا (ئه‌فلاتون) و (ئه‌رستو) و (کوینتیلیان) و له‌گه‌ل دهر‌که‌وتنی مؤدیرنه‌یش (هو‌بز) بلاویان کرده‌وه، ئه‌وه دهر‌ده‌که‌وتیت که ئیمه به‌هو‌ی ئه‌وه‌ی خو‌مان پی‌ لده‌مور و به‌ر بالاتره، پی‌ده‌که‌نین (سیدعبدال‌جواد موسوی: ۱۳۹۱ هـ.ش: ۱۸).

(ئه‌فلاتون) سه‌ر سه‌ختترین رمخنه‌گری پیکه‌نین و ته‌نزه، که وه‌کو هه‌ست و سو‌ز و عاتیفه‌یه‌که ته‌ماشای ده‌کات، که خالی‌که‌ره‌وه‌ی که‌سایه‌تی و ژیریبه، له‌کتیبه‌ی کو‌ماردا کار به‌ده‌ستانی حکومه‌ت ئاموژگاری ده‌کات که خو‌یان له پیکه‌نین پباریزن و ده‌لیت: (دور نییه کاتیک که‌سیک خو‌ی به

پیکه‌نینیکی بی سەرو بەر دەسپیری، کاردانەوهیهکی بی سەرو بەریشی هەبیت). (ئەفلاتون) بەتایبەتی لە هەندیک بەشی (ئیلیازە و ئودیسه) تورە و نیگەرمان بوو، لەو جێیەکی که باسی (لەرزینی کیوی ئۆلۆمپ بەهۆی پیکه‌نینی خودایان) دەکات، بە رەخنەوه دەلێت: (هەتا درووست نییە که مەروقی شەریفیش بەشێوهێک وینابکریت که نوقمی پیکه‌نین، چ بگات بە خودایان) (جان موریل: ۱۳۹۲ هـ.ش: ۳۵)

پیش سەردەمی رۆشنگەری، بیر و تیروانینی ئەفلاتون و تۆماس هۆبز لەسەر ئەم بەنەمایەکی که پیکه‌نین دەر خەری هەستی بەلایبە، تاکە بۆچوون و تیگەشتنی باوبوو بۆ پیکه‌نین، ئەم بۆچوونە ئەمەرو پێی دەگوتریت (تیۆری بەلایبە) (جان موریل: ۱۳۹۲ هـ.ش: ۳۸)

بەپێی ئەم تیۆرە که (ئەفلاتون) و (ئەرستۆ) و (هۆبز) لە دامەزرێنەرانی، ئێمە بەهۆی ئەوهی که هەست دەکەین که لە دەورو بەرمان باشتەری و لە پلەیهکی هۆشیاری بەلآتەرداین، پێیان پێدەکەنین. ئەو هەستی بەلایبە، یان لە بەرانبەر کەستی هاوئاست و خوارترە، یان لەبەرانبەر کەسی بەلآتەر و باشتەر، لەبەرانبەر گروپی بەکەم هەستکردن بە بەلایبە لە رەفتار و گوفتار و بیرکردنەوه بەگشتی لەو کاتەدا درووست دەبێت که هەموو خەلک خۆیان بە ژیر و تیگەشتوو دەزانن، بۆیە نەزانی و گێلیبەتی کەسێک لە بابەتێک که بەگشتی هەمووان لێی ئاگادارن و ئەو ئاگای لێنییە، دەبێتە جێی پیکه‌نینیان، چونکه خۆیان لەبەرانبەر ئەو بابەتە بەئاگا دەزانن و لەبەرانبەر کەسەکه خۆیان بە بەلآتەر دەبینن، بەلام لەبەرانبەر گروپی دووم که کەسی تواناتر و بەلآتەرن، کاتیک نوکته یان رووداوێک دەمانخاتە پیکه‌نین که ئێمە هەست بە بەلآتەری دەکەین، لە راستیدا ئەم پیکه‌نینە کاردانەوهیهکه که کەسەکه هەست بە بەلآتەری دەکات لەو کاتەدا، وانا هەستیکێ کاتییە بەرانبەر ئەو کەسە. (اکرم آلبویه: ۱۳۹۱ هـ.ش: ۴۲).

مەروقی بۆخۆشی قوناغەکانی ژبانی لەگەڵ بەکتر بەرورد دەکات، بەروردی رابردوی دەکات لەگەڵ ئیستای و هەست بە بەلایبە ئیستای دەکات لەچاو رابردوی، بۆنەموونە کاتیک هەلەمی رابردوی خۆی بەبیردێتەوه و دڵنیادەبێتەوه لەوهی که هیچ زیانیکی بۆ ئیستای نییە، دەکەوتێتە پیکه‌نین. (اکرم آلبویه: ۱۳۹۱ هـ.ش: ۴۲).

۲) تیۆری ناسازگاری (نەگونجایی) (Incongruity Theory):

دوای ئەوهی که لاوازی و کەموکورتییەکانی تیۆری بەلایبە دەرکەوتن، دوو تیۆری دیکە درووستبوون، ئەوانیش تیۆری ناسازگاری (Incongruity Theory) و تیۆری سوکناپی (Relief Theory) بوون.

تیۆری بەلایبە دەلێت: هۆکاری خەندە و پیکه‌نین هەستکردن بە بەلآتەرییە لەکەسانی تر، لەکاتی کەدا تیۆری ناسازگاری دەلێت: هەستی ناسازگاری و نەگونجایی دەبێتە هۆکاری خەندە و پیکه‌نین، ئەمەش دیدگای (جەیمز بیٹی) و (ئیمانویل کانت) و (سۆرن کیرکگۆر) و (نارتور شۆبناهاور) و زۆر لە فەیلەسوفان و دەروونناسانی ئەم دوایین، ئەمەرو ئەم تیۆرییە بەر بەلآتەری تیۆری تەنزه لە فەلسەفە دەروونناسیی دا. (جان موریل: ۱۳۹۲ هـ.ش: ۴۳)

ئەرستۆ بەکەمین نیشانەکی ئەم تیۆرە باسکردووه، ئەو پێی وایە که باشتەری رینگە بۆ هینانە پیکه‌ینی گۆیگر، بریتییە لە درووستکردنی شتیک که پێچەوانە پێشبینی کردنی بیت. (اکرم آلبویه: ۱۳۹۱ هـ.ش: ۴۴). وانا بۆ ئەوهی که بابەتیک پیکه‌نیناوی بیت و خۆینەر یان گۆیگر بەهینتە پیکه‌نین، پێویستە که پێشبینیەک لە بیرکردنەوهیدا درووست بکات، دواتر پێچەوانەکی ئەو پێشبینییە رەفتار بکات. تیۆری نەگونجان دەکریت بە تیۆری پێچەوانە پێشبینی ناو بەریت، رووداوێک که دژی پێشبینی گۆیگر یان خۆینەر لە بابەتیک (تەنزه) دا روودەدات که پێشبینی نەکردووه، هەلبەت هەمیشە ئەوهی

که پېچهوانه‌ی پېشبینی روودهدات نابېته هوی پېکه‌نېن، به‌لکو هه‌ندیک جار له‌وانه‌یه بمانتر سېنیت(نېما یجېر: ۱۳۹۰: ۸۵).

۳) تیوری سوکنايي (رېنگاپه‌ک بۆ خالیوونه‌وه) (Relief Theory) :

تیوری سوکنايي سه‌ره‌تا له سه‌ده‌ی هه‌ژده به‌سه‌ر تیوری بالایی و تیوری نه‌گونجاویدا دروست بوو، ئەم تیوره زیاتر جه‌ختی له‌سه‌ر تاییه‌تمه‌ندیه‌ی فیزیکیه‌کانی دیارده‌ی پېکه‌نېنه، به‌تاییه‌تی سیستمی ده‌مار، ئەمه‌ش ئەم بابته‌بوو که له تیوری بالایی و تیوری نه‌گونجاندا باسی نه‌کراوو. (جان موریل: ۱۳۹۲هـ.ش: ۵۱)

ئهو تیوره له‌سه‌ده‌ی نۆزده و به‌هوی بیروبوچوونه‌کانی (فرۆید) و (هیربرت سپینسه‌ر) هوه زیاتر خراپه‌روو و به‌روپېشچوو، (سپینسه‌ر) پنی و ابوو که پېکه‌نېن خالی‌کردنه‌وه‌ی وزه‌ی توره‌یی چه‌پنراو و سه‌رکوته‌راوه، (اکرم آلبویه: ۱۳۹۱هـ.ش: ۴۳) هه‌روه‌ک پېشی و ابوو که خالیوونه‌وه‌یه له توره‌یی و دل‌ه‌راوکی (سیدعبدالجواد موسوی: ۱۳۹۱هـ.ش: ۱۹).

(فرۆید) پش له کتییی (نوکه و په‌یوه‌ندی به‌ نه‌ست) هوه باسی ئەوه ده‌کات که ئەو وزه‌یه‌ی که خالی ده‌بیته‌وه به‌هوی پېکه‌نېنه‌وه بۆیه چیژ به‌خشه، چونکه له‌ریژه‌ی ئەو وزه‌یه کهمه‌ده‌کاته‌وه که له‌کاتی ناسایی بۆ کۆنترۆل یان سه‌رکوته‌کردنی چالاکیه‌ده‌روونیه‌کان به‌کار دیت(یحی شیخی: ۱۳۹۶هـ.ش: ۲۴)،

به‌شی دووه‌م: میژووی ته‌نز له نه‌ده‌بی کوریدا(له‌سه‌ره‌تاوه تاکوسه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیست):

ته‌وه‌ری یه‌که‌م: میژووی ته‌نز له نه‌ده‌بی بیانیدا:

بېگومان که باس له میژووی ته‌نز ده‌کریت، ریک مه‌به‌ستمان ته‌نز نییه به واتا نوپیه‌که‌ی و ئەوه‌ی له چوار چپوه‌ی زاراوه‌ی ساتیرادا مانا ده‌کریت، به‌لکو مه‌به‌ستمان هه‌موو ئەو بابته‌انه‌یه که هه‌م ته‌نز و هه‌میش له‌چوار چپوه‌ی ته‌نزدا پۆلین ده‌کرین، له‌وانه هه‌جو و هه‌زل و هه‌موو جوهره‌کانی تر که له ژیر چه‌تری ته‌نزدا پۆلین ده‌کرین. هۆکار که‌شی ئەو تیکه‌لییه‌یه که له‌میژووی نه‌ده‌بیاتی دنیادا، به‌تاییه‌تی نه‌ده‌بیاتی رۆژناوا و رۆژه‌لاتی ئیسلامی له‌نیوان ئەو چه‌مکاندا هه‌بووه، هه‌روه‌ها ئەو له‌یه‌کچوونه‌ش که له‌نیوانیاندا هه‌یه.

یه‌که‌م) میژووی ته‌نز له نه‌ده‌بی رۆژناوادا:

نه‌ده‌بیات هه‌ر له پېش زاینه‌وه له‌لایهن فه‌یله‌سوفان و بیرمه‌ندانه‌وه جیی بایه‌خ و تیرامان بووه، چونکه هه‌موو کایه‌کانی ژیانی ته‌نیوه و بۆ هه‌مووشتیک پشتیان پنی به‌ستوه، بۆیه‌ش لیبان کۆلیه‌وته‌وه و قسه‌ی جددی و گرنگیان له‌بار هوه کردوه.

هه‌ر بۆیه‌ش له‌لایهن ئەفلاتوونه‌وه له‌قالبی کۆمیدیدا باسی کراوه و قسه‌ی جددی له‌بار هوه کراوه، به‌لام باسکردنه‌کان گشتی بوون، به‌شپوه‌یه‌کی ریکخراو و وردتر له‌لایهن (ئه‌رستۆ) وه و له‌دوای ئەفلاتوونه‌وه باسیکراوه و لئی کۆلدراره‌ته‌وه، ئەمه‌ش هه‌گه‌ر روونتر بلین له (هونه‌ری شیعر) هه‌که‌یدا که یه‌که‌م کتییی ره‌خنه‌یه‌یه له‌بواری نه‌ده‌یدا، بۆیه‌که‌مجار (ئه‌رستۆ) له‌م کتییه‌دا، نه‌ده‌ب و شیعر پۆلین ده‌کات بۆ (تراژیدیا و کۆمیدیا)، هه‌ر چه‌نده (گرنگیه‌کی نه‌وتۆ به‌ کۆمیدیا نادات و زیاتر بیر و بۆچوونه‌کانی له‌بابته‌ نه‌ده‌به‌وه له‌ تراژیدیدا ده‌خاته‌ روو، هه‌ر بۆیه‌ش تراژیدیا نووسه‌کان هه‌موویان ناویان دیاره و کۆمیدیا نووسه‌کان گومانوترن له‌هوان و دنیانین له‌وه‌ی که کۆمیدیا له‌که‌یه‌وه ده‌ستی پیکردوه) (ارسطو: ۱۳۴۳هـ.ش: ۳۴). روانگی گرنگی پیدانی تراجیدیا و گرنگی پینه‌دانی کۆمیدیا له‌لایهن ئه‌رستۆوه ده‌کریت بۆئه‌وه به‌گه‌ر ئه‌وه‌یه که (تراژیدیا لاسایی که‌سی باش ده‌کاته‌وه، به‌لام کۆمیدیا لاسایی که‌سی خراپ ده‌کاته‌وه، هه‌روه‌ها تراژیدیا گرنگی به‌بابته‌ هاوبه‌شه‌کانی مروّف ده‌دات، به‌لام کۆمیدیا گرنگی به‌بابته‌ی رۆژانه‌ی ژیانی مروّف ده‌دات، به‌واتایه‌کی تر،

پویسته بلین که (لوتکه‌ی تهنز له‌ئهدهبیاتی فارسیدا بریتیه له‌دورانی مشروته که تهنز له‌رووی ناوه‌رۆک و روخساره‌وه به‌بهر آورد به پیش خۆی له‌بهر ته‌وه گورانکاری به‌سهر دا هات و نامانجی سیاسی کۆمه‌لایه‌تی و ناگداربوون له‌بارودۆخی ژبانی خه‌لک له‌تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی تهنزی ئهم ماوه‌یه بوون، زۆر له‌نوسهر و شاعیرانی ئهو ماوه‌یه به‌باشیان زانی که بابته و په‌یامه ئه‌ده‌بییه‌کانی خۆیان له‌قالی تهنزدا ده‌ربهرن، بۆیه بابته‌ی شیعری ئهو ماوه‌یه به‌شویه‌یه‌ک بوو به‌سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی که پیشینه‌ی نه‌بوو، شیوازی تهنزی ئهو ماوه‌یه له‌دوو لایه‌نه‌وه گرنج و جیی سه‌رنجه، ئه‌وانیش، په‌که‌م: ئه‌وه‌یه که تهنزی ئهم ماوه‌یه ههم بابته و ههم ناوه‌رۆکی نوییه، چونکه رهنه‌گرانه و کۆمه‌لایه‌تییه و شیوازی به‌یان و خستنه‌رووشی تازه‌یی تیدا‌یه، دووهمیان ئه‌وه‌یه که ئه‌ده‌بیاتی کلاسیکی فارسی به‌بهر آورد به‌ئهدهبیاتی کلاسیکی ئه‌وروپیی، له‌روانگه‌ی تهنزه‌وه لاوازه، به‌لام له‌دورانی مشروته به‌هولی شاعیران و نوسه‌رانی وه‌کو بلاوکراوه‌ی (نسیم شمال): (نیره‌ج میرزا، علی نه‌کبه‌ر دیه‌خودا و ، دواتر جه‌مالزاده و صادقی هیدایه‌ت، تارادده‌یه‌ک ئهم لاوازییه‌یان قه‌رمبووکرده‌وه، بۆیه‌ش له‌دوای مشروته‌وه تهنز وه‌کو په‌که‌یک له‌که‌نا‌له‌ کاریگه‌ره‌کانی راگه‌یاندن به‌کاره‌ینرا و وه‌کو ژانریکی ئه‌ده‌بی ناسینرا). (نسترن طاهری: ۱۳۹۰ هـ.ش: ۴۷)

ته‌وه‌ری دووهم: میژووی تهنز له‌ئهدهبی کوردیدا (له‌سه‌ره‌تاوه تا کۆتایی سه‌ده‌ی نۆزده):

بیگومان که باسی تهنز به‌که‌ین له‌ئهدهبی کوردیدا، ده‌بیت له‌ئهدهبی‌که‌وه ده‌ست پنیکه‌ین که ئه‌وه‌نده کۆنه میژووه‌که‌ی نازانین و ئه‌وه‌نده‌ش به‌هیز و کاریگه‌ره که به‌سه‌ر زارانوه ماوه‌ته‌وه و به‌م شیویه خۆی له‌فهوتان و ونبوون پاراستوه، ئه‌وه‌یش ئه‌ده‌بی فۆلکلۆر و میللیه، ئه‌ده‌بی فۆلکلۆر و میلی هه‌رومه‌کو دیاره ئه‌ده‌بی خه‌لکی ناساییه و له‌ژبانی ناسایی خه‌لکیشه‌وه سه‌رچاوه‌ی گرتوه و هه‌موو ره‌هه‌نده‌کانی ژبانیشی گرتوته‌وه.

ئهو زاراوه‌ی له‌چوارچۆیه‌ی ئه‌ده‌بی فۆلکلۆری کوردیدا له‌ته‌نز نزیکه و ده‌لاله‌تی لئ ده‌کات هه‌رومه‌کو پیشتریش باسمان کردوه (گالته‌وه‌گه‌پ)ه. ئه‌مه‌ش به‌پنی بیر و بۆچوونی هه‌ندیک له‌لیکۆله‌رانی ئه‌ده‌بی کوردی له‌بابته ناساندنی گالته‌وه‌گه‌پ و لیکۆلینه‌وه لئی.

(د. عیزه‌دین مسته‌فا ره‌سول) له‌بابته گالته‌وه‌گه‌په‌وه ده‌لئیت: (گالته‌وه‌گه‌پ سه‌ره‌تایه‌که بۆ ئه‌ده‌بی گالته‌وه‌ ئامیز، که مه‌به‌ست لئی ساتیر و تهنزه) (عیزه‌دین مسته‌فا ره‌سول: ۱۹۷۰: ۱۲۰)

(د. هیمداد حسین)یش به‌م شیویه پیناسه‌ی گالته‌وه‌گه‌پ ده‌کات و ده‌لئیت: (گالته‌وه‌گه‌پ بریتیه له‌وه‌ به‌شه‌ گرنجی فۆلکلۆر که تهنیا مه‌به‌ست لئی پنیکه‌ین و کات به‌سه‌ر بردن نییه، به‌لکو به‌زۆری له‌پشت په‌رده‌ی پنیکه‌نینه‌که‌وه لایه‌نیکی ناهه‌موار به‌هۆی گالته‌وه‌ ده‌خاته‌روو، که خۆی له‌خۆیدا ره‌خنه‌یه‌که به‌رانه‌ر ئهو کاره‌ (د. هیمداد حسین: ۲۰۰۷: ۲۰۳). ئه‌مه‌ش بیگومان تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی تهنزن.

له‌بابته میژووی تهنزه‌وه له‌ئهدهبی نووسراوی کوردیدا تا‌کو ئیستا هیچ لیکۆلینه‌وه‌یه‌ک و توێژینه‌وه‌یه‌کی ورد و ده‌قیق مان نییه تا‌کو پیمان بلئیت که له‌کوێیه ده‌ستی پنیکردوه و چۆن

له‌ناسمانا به‌لای بی له‌پنشا دینه‌ مالی من

به‌لای غه‌یب له‌گه‌ل من دا عه‌جایب ناشناییکه (دیوانی قانع: 1390 هـ.ش: 238).

هه‌روها (هیمن)یش له‌شعیریکدا و به‌کار یگه‌ری ئهم شیعری ئه‌نومری ویستویه‌تی باسی به‌ده‌ختی و چاره‌ ره‌شی خۆی به‌کات و ده‌لئیت:

هه‌ر به‌لایه‌ک له‌ناسمانه‌وه بیت با له‌ویش را نه‌هاتبیت بۆ من

که گه‌یشه‌ زه‌وی ده‌کات پرسیار ئه‌رئ له‌کوێیه مالی مامم هیمن؟ (دیوانی هیمن: ۲۷۰۸ ی کوردی: ۴۱۵)

پیشتر ئهم بابته‌ی کاریگه‌رییه‌مان له‌ماسته‌رنامه‌که‌مان باسکردوه. (کاروان سلیم: ۲۰۱۶: ۳۳).

رېچكهي بهستوو و بهرو كوئ روښتوو، بهلام لهبرئوهي ئهدهبياتمان لهژير كاريگهري ئهدهبياتي روژهلاتي ئيسلاميدابوو، بويه ئاساييه كه ميژووي ئهدهبياتي تهنزيشي له ميژووي ئهدهبياتي نهوان بچيت، كه وهكو هي نهوان تيكهلهيهكه له تهنز و ههجو و ههزل.

ئهو تهنزه له ئهدهبياتي كلاسيكي كورديدا ههيه، بهشي زوري تهنزه له بابته دين و مهزه بههوه، ئهو تهنزه كه دهر باره ي دين و مهزه هب دهنوسرئيت له سي جور رمخنهوه سرچاوه دهگريته، جوري يهكه ميان برينيه له رمخنه كه سيكي لادين و دژه دين بو خودي مهزه هب و دين، جوري دوهميان برينيه له رمخنه كه سيكي كه دهمارگيري بو له مين و فيرقه يهكي ناو دين ههيه بهرانبهر به مهزه هب و فيرقه كاني تري دين، جوري سنيهميان برينيه له رمخنه كه سيكي ناو دين كه رمخنه و بهر ههستي دهكات له شيواز و جوري دينداري ريبابازي بهناو دينداران و نه مانه دهكاته بابته رمخنه و تهنزه كاني. (حسن جوادى: ١٤٠٠ هـ.ش: ١١٧). جوري سنيهميان له ئهدهبي كلاسيكي كورديدا زياتره، بونموونه له شيعريكي (مهلا پيريشان) دا سوفي دين فروش و ريباز به شيويهكي تهنز و گالته جاربي وينه ي دهكيشيت و رمخنه تونديان ناراسته دهكات، ههروهكو دهلئيت:

وهمهزه هب حهقير دوو هوزن كافر   يهكي سوفييه، يهكي موته كه بدير
لين و مهعنا سووف پشم پوشا   كيلاب و سيباع دهواب و حووشا
تاريكوسه لات مالي مهردوم خوهر   به مهعناي سوفييه، وينه سهگ و خهر

(ديوانى مهلا پيريشان: ٢٠١٩)

(٢٤١)

واتا: ئهوهي به مهزه هبي حهقير دهژميردريت دوو هوزي كفرن، يهكيكيان سوفييه، ئهوهي ديكيان لوتبهززه، بهلام له ناوهر و كدا پوشيني سووف و خوريبان درويه، نه مانه سهگ و گورگ و ولاغ و درندن، نويز ناكهن، مالي خهلك دهخون، ئهم جوره سوفيانه سهگ و كهرن(د.مارف خهزندهار: ٢٠٠٣: ١٨)

ههروهكو دياره شيعره كه رمخنه گرتتي تونده له سوفي دينفروش و ريباز، وينايهكي كاريكاتير ناميز و تهنزيان دهكيشيت بهوهي كه ئهو ريش و پرچه ي كه وهكو سونهت هيشتوو يانه تهوه به سووف و خوري دهچوئيت.

بابته ي تهنز كه و زور له شيعري (مهلاي جزيري) شدا بهر چاوده كه وئيت، بونموونه له شعري كدا دهلئيت:

من گو مه هی نو، چاشتی ئهبروئي ياري

گو من چ حهده، شبههتي نهعلي فهرسم ئهز (ديوانا مهلاي جزيري: ١٤٥)

ههروهكو دياره جزيري به مانگي نوئ دهلئيت: تو له شيويه بروي ياري، واتا هيلالي مانگ به كهواني بروي يار دهچي، بهلام مانگ وهلامدهداتهوه و دهلي: من حهدهم چيبه به بروي يار بجم، من له بهرانبهر ئهو له نالي هسپ دهچم!، ئهم ليچواندنه ي هيلالي مانگ به نالي هسپ و دابهزاندني مانگ لهو بهر زاييهوه بو ژير سمى هسپ تهنزيكي به هيزه (شعبان چالي: ٢٠٠٨: ١٨٧)

تهنز و ههجو وهكو تهواوي بابته كاني تري ئهدهبيات له شيعري نالييشدا رنگيانداو تهوه و له م بابته شدا وهستايي و دهسترهنگيني خوي نواندوو، ئهوهي له شيعري نالييدا له بابته ي تهنز به رنگيانداو تهوه، بهزوري برينيه له گالته كردن به سوفي و دهرويش و نهوانه ي له پنهان دينهوه دنيا دهخون و جگه له ريا و فيلبازي هيج نيشيكي تريان نييه له ناو ديندا، بويه به شيويهكي تهنزيانمير هيرشيان دهكاته سر و وينه يهكي كاريكاتير بيان دهكيشيت و رووي راسته قينه يان به خهلك پيشان دهكات، ههروهكو له شعري كدا دهلئيت:

صوفي كه گرانباره، بي مهغز و سهبوك باره

صووف پوشي غهمي باره، ئهو باري لهكن پشمه (ديوانى ناليي: ١٣٨٠: ٤٧٤)

واتا سوڤی که ریش و میزهر و تهسیحیکی گهورهی ههنگرتووہ باری خوئی پی قورسکردووہ، لہر استیدا کابرایهکی بی میشک و بیکاره، نهو خوری پوشهی که باری خھی بهسمرشانهوبیت و بیربکاتهوه، گوئی به کورگ و خوری نادات و نهو شتانه بهلایهوه هیچن(همان سهرچاوه) ههرومکو دیاره شاعیر وینهیهکی تهنز و کاریکاتیری سوڤی ریاباز و فیلبازی بو کیشاوین، پیبوایه که نهو ههموو ریشه زور و میزهره که به سووف و خوری چواندوون و تهسیحیه گهوره که لهلای خوئی سوونته، بهلام لای نالی لهبهر نهویه سوڤی بوخوئی ریابازه و بوریبایش نهوشتانهی کردووہ، سهرچاوهکی لهبیمیشکیهکهیهوه هاتووہ و ومکو گویدریژ وینای دهکات که تنیا باری خوئی قورس کردووہ، نهو شیوازه له چهند شوینیکی تری شیعری نالی بهرچاودهکهوئیت.

سالمی ساحیققرانیش یهکنیکی دیکه بووه لهو شاعیرانهی که مهجلیسی ههمیشه ناومدانبووه و ههمیشه قسهی خوئی تیدا کردووہ، نهومش له شاعر له شاعر و نهدهبیاتیدا رهنگیداوتتوه و بابتهی تهنز و گالتهجاری لهدیوانهکهیدا جیگهیهکی تایبتهی ههیه، بونموونه له شوینیکی کهسی گمزه و بی عقل بهم شیویه باس دهکات و دلنیت:

وهکو یهک دینه بهر گوئی پیوئی نهحمق

نهغیری بولبول و ناوازی لهقلهق (دیوانی سالم: ۲۰۱۵: ۴۰۸)

ههرومکو دیاره بهشیویهکی تهنز نامیز باسی پیوئی گیل و بی عقل دهکات، بهوهی که چونکه هیچ عشق و خوشهویستی نازانیت، بویه دهنگی خوئی بولبول و دهنگی ناخوئی لهقلهقی ومکو یهک بهرگوئی دهکهوئیت و جیاوازی بیان ناکات.

ههروهها لای (مهولهوی) یش بابتهی تهنز و گالتهجاری بهرچاودهکهوئیت و شاعیر کهم و زور گرنگی بهم لایهنه داوه، ههرومکو له شاعر یکدا دلنیت:

خهیلئونه خهریک (زا) کهی (زمحمهت)م

بهشکو وه (را) بو، بهرشو عوسرهتم

فلهک جه بهختم، مهگس مکیانو

وه (را) کهی (رمحمهت) ههمدیس مریانو (دیوانی مهولهوی: ۱۳۹۱ ه.ش: ۲۳۴)

واتا: لهمیژه خهریکی کراندنی نوقتهی پیتی (ز) ی وشهی زمحمهت، بهلکو (ز) یکه بیی به (ر) و زمحمهت ببینه رمحمهت و تنگانوه ناخوشیم نهمنی، بهلام له بهد بهختی من، ههموو جاریک زهمانه میشینک دهنیرئ و پیسای به پیتی (ر) ی وشهی رمحمهت دادهکات و سهرلهنوئی دهیکاتهوه (ز) و رمحمهت دهبیتهوه زمحمهت(همان سهرچاوه).

ههرومکو دیاره شاعیر سهرمرای نهوهی گلایی له حالی ناخوش و پر له نازاری خوئی دهکات، لهههولی نهوش دایه که بیگوریت به رمحمهت و خوشی، بهلام فلهک و زهمانه یارمهتیدهرنین و وادهکن که له ناخوشی و زمحمهتدا بمینیتوه، نهومشی بهشیوازیکی زور جوان و وشهئاری دهربریوه و لایهنه تهنز و خندهنامیز مکش له جوانی وشهئاریبهکه دایه که کراندنی نوقتهی (ز) ی وشهی (زمحمهت)ه و گورینیتهی بو (ر) ی وشهی (رمحمهت) بهلام لهبهختی خراپی نهو، فلهک و زهمانه میش و مهگمز دهنیریت و دیسان ریفته لهسهر (ر) ی (رمحمهت) دهکن و دهیکانهوه به (ز) ی (زمحمهت) و له تنگانوه زمحمهتدا دهبیتهوه.

حاجی قادریش یهکی تره لهو شاعیرانهی که دیوانهکهی ببیش نییه له بابتهی تهنز و ههجو، لهچهندان شوین نهو بابته بهدیاردکهوئیت، ههرومکو لهم شاعر دا که ههجوی (شیخ نهی ماویلی و شیخ غفور) ی مامی شیخ رها دهکات و یهکه میان به کهر و گویدریژ دهچوینی و دووه میان به گای کویر و دلنیت:

له عه هدی کهر نهی تا دهوری گا کویر
له گویی گا نووستوو ون زور حهغه بو شیر
له کن خوتان فلان ئینی فلان

له دنیا د ئاین و ئوین دهزانن (دیوانی حاجی قادر: ۱۳۹۰ ه.ش: ۲۵۳)
(مهجوی) یهکی تره لهو شاعیرانهی که بابهتی تهنز و ههجو له شاعرهکانیدا دهبنریت،
نهگهرچی مهجوی وهکو شاعیریکی عارف و نهلهی تهمسوف ناسراوه، بهلام دیوانهکهی بی بههره
نییه له بابهتی تهنز، بهتاییهتیش تهنزی دینی زاهد و واعیز و سوفی دینفرۆش و دهغهلکار،
ههروکو له شوینیکدا دهلت:

واعیظم پرسى، یهکی شوخانسه جوابی دامهوه
وهعطی چی؟ سهر لنگه دهستاری کرهی دهستاری هات
شیخ و توررهی میزه و نهقل و نوقولی ههچ و پوچ

من به توررهی یار ئهسیرم، ئهو به کۆلی توررههات (دیوانی مهجوی: ۱۳۸۱ ه.ش: ۹۲)
واتا ههوالی واعیزی ئامۆزگاری کهرم لهکهنیک پرسى، وهلامیکی خوشی به تویکلی دامهوه،
وتی: کهی ئهوه به واعیز دادهنری؟ هههچهنده بهدیمهن مهلایه و میزهری بهسهر مهویه و ئامۆزگاری
خهلک دهکات، بهلام میزهری زلی وهک لنگه دهستار وایه و دم جوولاندن و ئامۆزگاریکردنی
وهک کرهی دهستار لهبهرگۆی قورس و ناخۆشه. (ههمان سهرچاوه)، ههروکو دیاره شاعیر وینهی
مهلا و پیای ئاینی فیلباز و رباباز بهشیویهکی تهنز و گالتهجار و کاریکاتیر دهکشیت و میزهری
سهری به لنگه دهستار چواندوه و قسهکردنهکهشی به کره و دهنگ ناخۆشی دهستار.
(شیخ رهزای تالهبانی) ش یهکیکه له شاعیره گهرهکانی کورد و گهرهترین شاعیری کورده له
مهیدانی ههجو و تهنز له ئهدهبیاتی کلاسیکی کوردیدا، بهجۆریک که بابهتی ههجو و تهنز بووه به
مۆرکی شاعرهکانی و شیخ رهزای پی دهناسرتهوه و شیعی ئهوی پی له باقی شاعیرانی کلاسیک
جیادهکرتهوه.

بۆنمونه (شیخ رهزا) داوای له (میرانی خدرهگی خوشناوی شهقلاوه) کردوه که ئیستریکی
بهدیاری بو بنیریت (د.مارف خهزندهار: ۲۰۰۴: ۲۹۷)، بهلام دیاره شیخ رهزا دیارییهکهی بهدل
نهبووه، بویه بهم شیوه تهنزهوه باسی ئیسترهکه دهکات و وینهیهکی کاریکاتیری زور جوانمان بو
دهکشیت و دهلت:

میر به سهد مننهت ههناودی ئیستریکی رووت و قووت
دهست و پاسست و سهقهت ئهندامی ههرو وهک عهنگهبووت

گهرچی ناتوانی بیزوی هیند له و کهم قووته
دهنکه جۆیکی نیشان دهی تا قیامهت دی له دووت

سهی فهتاحی مهتهرم رۆژی به حوججهت لی نهوی
کلکی دهرهینا له بن ئههجا به ئاستهم گۆی بزووت (دیوانی شیخ رهزا: ۲۰۱۰: ۳۱۰)
ههوهکو دیاره، چونکه شیخ رهزا دیارییهکهی میری بهدل نهبووه، وینهیهکی تهنز نامیزی زور
جوانی کیشاوه بهجۆریک که هههچی سیفتهی خراپی لهئیستردا ههیه، ئهوه هاتوووه لهودا
کۆیکردۆتهوه له پیری و بیتاقهتی و نهخۆشی و له و لاوازی، بهجۆریک خوینهری کورد
مهمنونی میره بۆدیارییهکه که بۆته سهرچاوهی ئیلهامی نووسینی ئهوه شاکاره تهنزهی ئهدهبیاتی
کلاسیکی کوردی.

ئەم نمونانە و چەندان نمونەى دیکە هەن کە سەلمینەرى گەشاوہی و دەولەمەندیی بابەتی تەنزی لەم قۆناغەى ئەدەبى کوردیدا. لە کۆتایى سەدەى نۆزەدە و سەرەتای سەدەى بیست سەردەمىكى نوێ دیتە کایەو و کرانەوہیەکی گەورە لە پوژھەلات و کوردستانیش پروودەدات، ئەویش ھاتنى تەوژمە ئایدیۆلۆژى و پوژنەبیریە تازەکانى ئەوروپا بوون، ئەدەبى کوردیش بە کاریگەریی ئەدەبى بیگانە و گەرانەوہ بو ئەدەبى کوردی بەرەو نوێوونەوہ دەچیت و ژانری دیکەى وەکو چیرۆک و پۆمان وردە وردە سەرھەلەدەن و لەپاڵ شیعردا دەبن بە سەکۆى تازە بو دەربیری تەنزی و بابەتەکانى تەنزی.

ئەنجام

دواى تەواو بوونی توێژینەوہ کەمان گەیشتین بەو ئەنجامەى کە:

۱- زاراوہى تەنزی لە زمانى کوردیدا تازەییە و لیکۆلەرانى زمان و فەرھەنگنووسەکانى زمانى کوردی لە فەرھەنگەکاندا، لەبەرانبەرىدا وشەى (تەوز و حەنەک)یان بەکارھیناوە.

۲- ھەندیک لیکۆلەرى عەرب پێیان وایە کە زاراوہى تەنزی داھینراو و بەعەرەبیکراوہ، فارسەکانیش پێیان وایە لە عەرەبیبەوہ ھاتۆتە ناو زمانى فارسى، ئیتمەش وەکو کورد ھەمان بوچوونى فارسەکانمان ھەبە.

۳- لە بواری ئەدەبیشدا زاراوہى (تەنزی) تازەییە و لیکۆلەرانى ئەدەب لەبەرانبەرىدا تاكو ئەو دواپیانەش زاراوہى (گالئەوگەپ)یان بەکارھیناوە، بەوہى ئەو پێناسەییەى بو گالئەو گەپیان کردووە، ھەمان ئەو پێناسەییە کە بو تەنزی کراوە.

۴- تیۆرەکانى تەنزی زیاتر جەخت لە تاییەتمەندییەکانى تەنزی و چۆنیەتى بەدیھاتنى دەکەنەوہ، ئەگەرچى وەکو تەواوى تیۆرییەکانى دیکە بەدواى یەکتەردا پەیدا بوون، بەلام دژى یەکتەرى نین و زیاتر وەکو تەواوکاریى لە پوژسەى لیکۆلینەوہى تەنزی سەیریان دەکەیت.

۵- لەئەدەبى کلاسیكى کوردیدا تەنزی بەو واتا و شیوہ تازەییە کە ئیستا ھەبە بەرچاو ناکەوئیت، ئەوہى کە ھەبە تیکەلەییە کە لە تەنزی و ھەجو و ھەزە، ئەم تاییەتمەندییەشى لە ئەدەبیاتی پوژھەلاتى ئیسلامى (عەرەبى و فارسى) وەرگرتووە.

۶- بابەتى تەنزی لە ئەدەبى کوردیدا سەرەتاکانییەوہ تاكو کۆتایى سەدەى نۆزەدە زیاتر ئاینییە، چونکە کەشوھەوای ئەدەبى ئەم قۆناغە زیاتر ئاینییە و شاعیرانمان ھەموو، یان بەشى زۆریان مەلا بوون و لەخەمخۆرى و پاکی و چاکی خۆیان ریبازى دینى و قیل و تەلەکەى پیاوانى ئاینیان کردۆتە بابەتى تەنزیەکانیان، ئەو بابەتە ئاینانەشان راستەوخۆ لە ئەدەبى عەرەبى و ناراستەوخۆ لە ئەدەبى فارسى وەرگرتووە و کاریگەریی ئەوانە کەوتۆتە سەریان.

۷- تەنزی ئەدەبى عەرەبى و ئەدەبى فارسى کاریگەریی راستەوخۆ و ناراستەوخۆیان بەسەر تەنزی ئەدەبى کوردیوہ ھەبووە، بەتاییەتى ئەدەبى فارسى، وەکو لەو نمونەى (انورى)دا باسمان کردووە.

سەرچاوەکان

- قورئانى پیرۆز.
- قورئانى پیرۆز، وەرگێرانى ھەزار موکریانى (۱۳۷۹ھ.ش): نشر احسان.
- کوردییەکان:

- د. جبار نهمحمد حسین (۲۰۱۱): بینای ساتیرا له کورتتهچیرۆکی کوردیدا، کوردستانی عیراق (۱۹۷۰ - ۱۹۹۰) بلاوکر او هی ئەکادیمیای کوردیی، چاپخانهی حاجی هاشم، ههولیر.
- حاجی قادری کۆیی (دیوان) 1390 هه. ش) سهردار ههمید میران و کهریم موستهفا شارهزا، انتشارات کردستان، چاپی یهکههه، سنه.
- ههمهسه عید ههسن (۲۰۱۱): کاریکاتیر به وشه - ساتیر، چاپی یهکههه، دهزگای ئاراس، ههولیر.
- سالم (دیوان) (۲۰۱۵): مهلا عبدولکههریم موده ریس و فاتیح عبدولکههریم و محمدی مهلا کههریم، بهرگی یهکههه، (بنکهی ژین) چاپ و پهخشی کردوه.
- شهعبان چالی (۲۰۰۸): شیوازی شیعی جزیری، چاپی یهکههه، چاپخانه حاجی هاشم، ههولیر.
- شیخ رهزای تاله بانای (دیوان) (۲۰۱۰): د. موکههریم تاله بانای، دهزگای چاپ و بلاوکردنهوهی ئاراس، چاپی دووهم، ههولیر.
- شیخ محمدی خال (۲۰۰۵): فهرهنگی خال، دهزگای ئاراس، چاپخانهی وهزارهتی پهروهرده، چ ۲، ههولیر.
- علی نانهوازاده (۲۰۰۵): فهرهنگی ههرمان- ب ۲، دهزگای چاپ و بلاوکردنهوهی موکریانی، چاپخانهی وهزارهتی پهروهرده، ههولیر.
- د. عیزه دین موستهفا رهسول (۱۹۷۰): ئهدهبی فولکلوری کوردی، دار الجاحظ. بهغدا.
- گوران عبدالله احمد (۲۰۱۵): تهزه ئهدهبیه کان له رۆژنامه نووسی کوردیدا، باشوری کوردستان (۱۹۹۷ - ۲۰۰۷) به نمونهی گۆفارهکانیی (سیخورمه و مهلای مهشهور و گهپ)، نامهی ماجستیر، کۆلیژی زمان- زانکوی سلیمانی.
- ماجد مهردوخ روحانی (1388 ه. ش)، فرهنگ (فارسی - کردی) دانشگاه کردستان، نشر دانشگاه کردستان، چاپ اول، سنندج.
- د. مارف خهزندهار (۲۰۰۳): میژووی ئهدهبی کوردی، بهرگی دووهم، چاپی دووهم، چاپخانهی وهزارهتی پهروهرده، بلاوکر او هی دهزگای ئاراس، ههولیر.
- مهحوی (دیوان) 1389 ه. ش): مهلا عبدولکههریمی موده ریس و محمدی مهلا کههریم، انتشارات کردستان، چاپی شهشهه، سنه.
- مهلا پهڕیشان (دیوان) (۲۰۱۹) ریبوار ههمهتوفیق، چاپی یهکههه، چاپخانهی کارۆ، سلیمانی.
- مهلایی جزیری (دیوان) (۲۰۰۰): تهحسین ابراهیم دۆسکی، چاپخانه هاوار، دهوک.
- مهولهوی (دیوان) (1391 ه. ش): مهلا عبدولکههریمی موده ریس، انتشارات کردستان، چاپی دووهم، سنندج.
- نالی (دیوان) (1976): مهلا عبدولکههریم موده ریس و فاتیح عبدولکههریم و محمدی مهلا کههریم، چاپخانهی کۆری زانیاری کورد، چاپی دووهم، بهغدا.
- ههژار (1385 ه. ش)، فهرهنگی ههنبانه بۆرینه، چاپخانهی سروش، چاپی پینجهه، تاران.
- د. هیمداد حسین (۲۰۰۷): ئهدهبیاتی فولکلوری کوردی، چاپی یهکههه، بلاوکر او هی سهنتهری روناکبیری ههتاو، چاپخانهی شههید نازاد ههورامی، کهرکوک.

فارسی:

- آرتور پلارد، مترجم: سعید سعیدپور (۱۳۹۸ ه. ش): کتاب طنز، چاپ هفتم، نشر مرکز، تهران.
- ارسطو، ترجمه عبدالحسین زرین کوب (۱۳۴۳ ه. ش)، چاپ دوم، نشر بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

- اکرم آلبویه (۱۳۹۱ ه.ش): بازتاب طنز در شاهنامه، پایاننامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سمنان.
- بهروز شکاری (۱۳۹۸ ه.ش): بررسی طنز در دیوان کریم مراغه‌ای، پایاننامه کارشناسی ارشد، وزارت علوم- تحقیقات فناوری- رشته ادبیات تطبیقی.
- پوهاند عبدالقیوم (۱۳۶۶ ه.ش): تاریخ ادبیات دری، انتشارات پهنون کابل.
- جان موریل (۱۳۹۲ ه.ش)، ترجمه: محمود فرجامی/ دانیال جعفری: فلسفه طنز، نشر نی، تهران.
- د.حسن انوری (۱۳۸۱ ه.ش)، فرهنگ سخن، انتشارات سخن، جلد (۵)، تهران.
- د.حسن جوادی (۱۴۰۰ ه.ش) تاریخ طنز در ادبیات فارسی، چاپ دوم، انتشارات مروارید، تهران.
- حسن کارگر (۱۳۹۱ ه.ش): شگردهای هنر عبید در آفرینش طنز، پایاننامه کارشناسی ارشد، دانشگاه کردستان.
- د.حسین بهزادی اندوهجردی (۱۳۷۸ ه.ش): طنز و طنزپردازی در ایران، چاپ اول، نشر صندوق، تهران.
- رخساره جعفری (۱۳۸۹ ه.ش): طنز در مثنویهای عطار، پایاننامه کارشناسی ارشد، دانشگاه زنجان.
- سعید نفیسی (۱۳۶۴ ه.ش): دیوان انوری، چاپ سوم، انتشارات سکه - پیروز.
- سیدعبدالجواد موسوی (۱۳۹۱ ه.ش): کتاب طنز، انتشارات سوره مهر، تهران.
- سیما داد (۱۳۸۵ ه.ش): فرهنگ اصطلاحات ادبی، نشر مروارید، تهران.
- عبدالحسین موحد (۱۳۸۲ ه.ش): طنز و خلاقیت، فصلنامه پژوهشهای ادبی، شماره ۲.
- عزیزالله کاسب (۱۳۶۶ ه.ش): چشم‌انداز تاریخی هجو، چاپ اول، ناشر (مؤلف).
- د.علی اصغر حلبی (۱۳۷۷) طنز و شوخ طبعی در ایران و جهان اسلام، چاپ اول، انتشارات بهبهانی، تهران.
- علی اکبر دهخدا (۱۳۷۷ ه.ش): لغتنامه دهخدا، جلد ۱۰، چاپ دوم، موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
- محمدرضا اصلانی (۱۳۸۵ ه.ش): فرهنگ واژگان و اصطلاحات طنز، چاپ اول، انتشارات کاروان، همدان.
- د.محمد معین (۱۳۸۶ ه.ش): فرهنگ معین، چاپ چهارم، انتشارات ادنا، تهران.
- مریم شاد محمدی (۱۳۹۰ ه.ش): طنز، هجو و هزل در ادبیات داستانی معاصر، پایاننامه دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران.
- نسترن طاهری (۱۳۹۰ ه.ش): بررسی طنز در گلستان و بوستان سعدی، پایاننامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سمنان.
- د.نصرالله شاملی (۱۳۷۷ ه.ش): ادبیات طنز و جاحظ، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، شماره ۱۴۸.
- نیما تجبر (۱۳۸۹ ه.ش): نظریه طنز بر بنیاد متون برجسته طنز فارسی، پایاننامه دکتری، دانشگاه فردوسی - مشهد.
- د.همایون کاتوزیان (۲۰۱۶): طنز و طنزینه هیدایت، انتشارات کتاب ایران نامگ، تورنتو.
- یحیی آرین پور (۱۳۷۲): از صبا تا نیما، جلد دوم، چاپ پنجم، انتشارات زوار، تهران.
- یحیی شیخی (۱۳۹۶ ه.ش): بررسی طنز دهه (۸۰). پایاننامه دکتری، دانشگاه مازندران.

عەرەبى:

- ابن منظور الافريقى المصرى(٢٠٠٥): معجم لسان العرب، مجلد التاسع، طبعة الرابعة، دار صادر، بيروت.
- د.ايمىن عبدالرزاق الشوا(٢٠١٠): مختار الصحاح، طبعة الاولى، دار الفحاء للنشر و التوزيع، ديمشق.
- باسم حساب راشد العبادى(٢٠١١): السخرية فى شعر عبدالوهاب البياتى، رسالة ماجستير، جامعة البصرة.
- د.حامد عبده الهوال(١٩٨٢): السخرية فى ادب المازنى، الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- د.خليل الجر(١٩٧٣): المعجم العربى الحديث لاروس، انتشار مكتبة لاروس، باريس.
- لويس معلوف(٢٠٠٢): المعجم المنجد فى اللغة، طبعة التاسعة والثلاثون، دارالمشرق، بيروت.
- د.نعمان محمداىن طه(١٩٧٩): السخرية فى الادب العربى، طبعة الثانى، دار التوفيقية للطباعة بالازهر.

ئىنگلىزى:

- Cambridge dictionary(2000): Cambridge university press.
- John Peck, Martin Coyle(2002): Literary Terms and Criticism, Third Edition, Published by Palgrave Macmillan.
- Longman dictionary (2009): Fifth Edition ,Pearson Longman press.
- Martin Stephen(1986): Introductory Guide to English Literature, Third Impression, Published by Oxford University press.
- Oxford dictionary (2010): Eighth Edition, Oxford University press.